

In this volume it is initiated the publication of materials on the famous historians in Northern Black Sea region and on their achievements in the field of investigation of Cossackdom history, supplied with a bibliography relevant to the theme. In the volume there are materials of two scientists: A.D.Bachyns'kyi because of his 76 th anniversary and Je.O.Zagorovs'kyi because of a small account of scientific investigations on him.

УДК 94 (477.74):923 Бачинський

Людмила

Новікова

КОЗАЦЬКА ТЕМАТИКА В ПРАЦЯХ А. Д. БАЧИНСЬКОГО

Стаття присвячена загальному аналізу доробку відомого українського вченого А. Д. Бачинського (1933-1995) в галузі історії українського козацтва. У результаті були визначені головні концептуальні підходи до висвітлення історії українського козацтва та коло проблем, над працював історик, а також виділені окремі періоди у дослідженні ним вказаної тематики.

Історія дослідження українського козацтва у другій половині ХХ ст. пов'язана з діяльністю кількох відомих вітчизняних істориків, до кола яких входить і одеський дослідник Анатолій Діомидович Бачинський (1933-1995). Одеса ще з початку ХІХ ст. стала важливим центром, в якому проводилися відповідні студії, і праця А. Бачинського над козацькою історією відродила та продовжила створену його попередниками локальну традицію⁴⁰⁰ – як і традицію історичного реалізму у висвітленні історії козацтва, започаткованого Михайлом Грушевським⁴⁰¹. Важливість наукового доробку історика була відзначена у численних відгуках на його праці, однак вони, як правило, характеризували окремі аспекти зробленого ним (зокрема, відзначався внесок у дослідження Задунайської Січі, Усть-Дунайського Буджацького козацького війська, у тому числі і з точки зору ролі в колонізації Півдня тощо)⁴⁰². Те ж саме стосується і біографічних статей, присвячених історикові⁴⁰³. Окрема увага приділялася характеристиці поглядів А.

⁴⁰⁰ Одеса козацька: Наукові нариси. – 2-е вид., змінене та доп. – Одеса, 2008. – Розділ 6: З історії дослідження історії українського козацтва в Одесі. ХІХ – кінець ХХ ст. / Новікова Л.В.

⁴⁰¹ Водотика С.Г., Хмарський В.М.: [Рец.] // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 150.

⁴⁰² Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. – М.,1970. – С.27,103; Водотика С.Г., Хмарський В.М.: [Рец.] ... – С. 147-151.

⁴⁰³ Станко В.Н. Анатолій Діомидович Бачинський: вчений і друг (До 70-річчя з дня народження)// // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова – Одеса, 2003. – Вип.14. – С. 6-11; Хмарський В.М., Ващенко В.П. Бачинський А. Д. Історик дослідник історії України // Професора Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. – Вид. 2-е, доп. – Т. 2: А-І. – Одеса, 2005. – С. 93.

Бачинського на історію козацтва в контексті історії Південної України⁴⁰⁴ або історії України в цілому⁴⁰⁵. У нашій статті ми поставили завдання здійснити загальний огляд внеску А. Бачинського у дослідження історії козацтва, розглянути головні концепції.

Формування А. Бачинського як фахівця в галузі історії та джерелознавства розпочалося у 50-ті рр. ХХ ст., коли він навчався на історичному факультеті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серед його наукових захоплень в цей час з'являються проблеми, пов'язані як з історією козацтва⁴⁰⁶, так і з історією українського селянства, а саме селянського руху⁴⁰⁷ (характерно, що проблематика "соціальні рухи і українське козацтво" часто привертає увагу дослідника під час його праці над козацькою історією). Очевидно, визначитися з козацькою проблематикою як однією з основних в подальшому науковому доробку йому допоміг науковий керівник – завідувач кафедри історії України доцент Самсон Михайлович Ковбасюк, учень відомого одеського історика-дослідника козацтва Михайла Єлисейовича Слабченка. С. Ковбасюк дав путівку в наукове життя багатьом відомим науковцям, серед яких, поряд з А. Д. Бачинським, О. Гуржій⁴⁰⁸, В. П. Ващенко, З. В. Першина, І. О. Хіоні⁴⁰⁹.

У дослідженні А. Бачинським історії козацтва можна виділити два головні періоди: перший – 50-80-ті рр. ХХ ст. та другий – починаючи з 1990-1991 р., напередодні та в рік святкування 500-річчя запорозького козацтва і у добу незалежності України, до середини 90-х рр. ХХ ст. (окремі праці історика побачили світ пізніше). У цей період з історією козацтва пов'язана і педагогічна діяльність А. Бачинського, який викладав на історичному факультеті ОДУ спецкурс з історії Визвольної війни українського народу XVII ст.⁴¹⁰.

Кожний з цих періодів позначений впливом загальних умов історіографічної праці, що знайшло певний відбиток при обранні А. Бачинським окремих аспектів у висвітленні історії козацтва. 50-80-ті рр. ХХ ст. в українській радянській історіографії були позначені здебільшого монізмом методології, яка спрямувала інтереси

⁴⁰⁴ Бачинська О.А., Самойлов О.Ф. А. Д. Бачинський – дослідник історії Південної України // Південна Україна XVIII – XIXст. Записки науково-дослідницької лабораторії ЗДУ. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 3. – С. 150-154.

⁴⁰⁵ Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 61.

⁴⁰⁶ Бачинський А.Д. Братні зв'язки запорозьких і донських козаків в спільній боротьбі з турецько-татарською агресією в першій половині XVII ст. // Праці Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова. Зб. студентських робіт. – К., 1956. – Т. 146, вип. 4. – С. 9-22.

⁴⁰⁷ Калюшко Н. Студентська наукова конференція. Роботи істориків // За наукові кадри. – 1957. – 24 травня.

⁴⁰⁸ Бачинський А. Щире серце // За наукові кадри. – 1965. – 13 березня.

⁴⁰⁹ Першина З.В. Історія України в працях одеських ... – С. 61.

⁴¹⁰ Хмарський В.М., Ващенко В.П. Бачинський А. Д. Історик, дослідник історії України. – С. 93.

дослідників до вивчення історії суспільних класів, народних рухів. Хоча це і дозволило розкрити нові сторінки в історії українського народу, однак ставало на перешкоді до комплексного вивчення історичних феноменів. Поряд з цим праця історика часто зазнавала тиску з боку офіційної ідеології, існуючої традиції, і важко було знайти можливість для відносно незалежного від цих чинників дослідження. Кінець радянського періоду був позначений новими тенденціями у розвитку історичної науки в Україні, змістилися проблемні акценти. Козацтво постає як національний символ, його історія розглядається як історія українського війська та історія української державності. Ці проблемні доміанти набувають особливого значення в добу незалежності України. Поряд з цим у новітній українській історіографії увага до козацтва поставила і нові завдання – поряд з романтизацією цього феномену у науково-популярних працях, що мало суспільне значення, забезпечити його глибоке наукове дослідження⁴¹¹.

Зважаючи на достатньо жорсткі умови праці історика впродовж значної частини радянського періоду у розвитку української історіографії, заслуговує на увагу той факт, що А. Бачинський вже у своїй першій науковій статті⁴¹² (що зазнала певного концептуального впливу з боку наукового керівника С. Ковбасюка⁴¹³), виступив в як самостійний дослідник, який спирається у своїх висновках на дані історичних джерел. Тим самим вже в той час А. Бачинський заслуговував на оцінку, яку значно пізніше висловили історики стосовно нього як історика Задунайської Січі – що досліднику властивий “послідовний документалізм”⁴¹⁴. Відповідно заслуговують на увагу його висновки – стосовно часу початку спільних дій запорозького та донського козацтва (середина XVI ст.), щодо існування в певні періоди воєнних угод або бойових союзів між запорозьким та донським, яйцьким, терським, волзьким козацтвом⁴¹⁵ тощо.

Після публікації цієї статті А. Бачинський обирає дещо іншу проблематику в галузі дослідження історії козацтва, яка дозволила йому фактично унезалежитись від впливу тієї складової офіційної методології, роль якої відігравала ідеологія, зосередитися на власне науковому дослідженні. Слід зазначити, що у висвітленні історії козацтва історик дотримується певних концептуальних підходів,

⁴¹¹ Шиян Р.І. [Рец.] // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Зап. наук.-досл. лабораторії історії Південної України ЗДУ. – 1996. – Вип. 2. – С. 182.

⁴¹² Бачинський А.Д. Братні зв'язки запорозьких і донських козаків в спільній боротьбі з турецько-татарською агресією в першій половині XVII ст. – С. 9-22.

⁴¹³ Ковбасюк С. М. Исторический акт воссоединения Украины с Россией в 1654 г. // Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. Сер. Исторические науки. – К., 1954. – Т. 144, вып. 4. – С. 7-30.

⁴¹⁴ Водотика С. Г., Хмарський В. М. Бачинський А. Д. Історик, дослідник історії України. – С. 147.

⁴¹⁵ Бачинський А. Д. Братні зв'язки запорозьких і донських козаків... – С. 10, 11, 21.

часто тісно поєднаних між собою. По-перше, історик використовує здебільшого регіональний підхід у висвітленні історії козацтва, досліджуючи її у зв'язку з історією півдня сучасної України або Нижнього Придунав'я. По-друге, історія козацтва виступає у роботах історика у контексті різних суспільних процесів. Серед останніх – колонізація Півдня, історія народних рухів. По-третє, А. Бачинський розглядає історію козацтва як історію окремих військових формувань та політичних громад, таких, зокрема, як Задунайська Січ. Найважливішими віхами дослідницької праці з вивчення історії козацтва стали монографічні дослідження А. Бачинського – його кандидатська дисертація під назвою “Народная колонизация Придунайских степей в XVIII – начале XIX вв.” (Одеса, 1969) і “Січ Задунайська, 1775–1828 рр.: Історико-документальний нарис” (Одеса, 1994)⁴¹⁶.

Як уже зазначалося, свої дослідження історик проводив на міцній джерельній основі. Слід зазначити, що йому властиво використання широкого кола джерел. Так, вже в першій його роботі з історії козацтва ми зустрічаємо як документальні, так і наративні матеріали – “Опис Чорного моря та Татарії”, здійснений італійцем д'Асколі у 1634 р., історичний фольклор, діловодство Земських соборів, інші офіційні документи, що стосувалися історії Московської держави та донського козацтва⁴¹⁷. Слід зазначити, що в подальшому історик надавав очевидної переваги архівним джерелам перед друкованими, що значною мірою було пов'язано з науковою актуальністю проблем, над якими він працював. Під час роботи над дисертаційною темою А. Бачинський провів велику пошукову роботу з метою виявлення необхідних матеріалів в таких архівах, як Архів зовнішньої політики Росії МЗС СРСР, Центральний державний воєнно-історичний архів СРСР, Центральний державний архів УРСР, Центральний Державний архів Молдавської РСР, Краснодарський крайдержархів, Одеський облдержархів та його філіал в Ізмаїлі, Миколаївський облдержархів⁴¹⁸.

Характер однієї з груп архівних джерел вплинув на вироблення А. Бачинським власної методики історичного дослідження. Мова йде про використання матеріалів біографічного характеру як одного з найважливіших джерел (в дисертації навіть був виділений спеціальний підрозділ для їх опису) і залежний від них метод, який можна охарактеризувати як різновид біографічного. Як зазначав історик у праці, присвяченій проблемі колонізації нижнього

⁴¹⁶ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII – начале XIX вв.: Дис. ... к.и.н. – Одесса, 1969. – 378 с.; Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775–1828 рр.: Історико-документальний нарис. – Одеса: Гермес, 1994. – 124 с.

⁴¹⁷ Бачинський А. Д. Братні зв'язки запорозьких і донських козаків... – С. 11, 13, 15, 17.

⁴¹⁸ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовой Дуная в XVIII – начале XIX // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964 г. – Кишинев, 1966. – С. 326; Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 12 і далі.

Подунав'я та Буджака, за допомогою наведення біографічних матеріалів стосовно переселенців він мав на меті виробити певну типологію, а саме представити “типову фігуру південноукраїнського селянина, що шукав порятунку від кріпацької неволі у Буджаці” – зокрема, на прикладі колишнього запорозького, а згодом чорноморського козака Якіма Кваши⁴¹⁹. Визнаючи великий потенціал цієї групи джерел, історик не абсолютизував їх значення, вказував на суб'єктивний характер і необхідність співставлення з іншими видами джерел, пропонував методику вивчення біографічних матеріалів⁴²⁰. У літературі відзначалося значення цього виду джерел для характеристики “внутрішньої” історії та устрою Задунайської Січі⁴²¹. Вперше А. Бачинський звертається до біографічних джерел у 60-х рр. ХХ ст. Серед тогочасних істориків їх використовував у працях з історії українського козацтва видатний науковець Володимир Голобуцький⁴²², а при характеристиці процесу заселення Південної України такий її відомий дослідник, як Олена Дружиніна⁴²³. Не виключаємо існування певного впливу у цьому питанні з боку А. Бачинського.

У кінці 1950-х (у статті, присвяченій Дунайському козацькому війську)⁴²⁴ – першій половині 1960-х рр. А. Бачинський проводить дослідження історії козацтва переважно у контексті розкриття процесу народної колонізації Нижнього Придунав'я. Результат цих досліджень був узагальнений в кандидатській дисертації (1969 р.). Звертає на себе увагу, що історик вкладає подвійний зміст у термін “народна колонізація”, синонімом якої у випадку протиставлення урядовій, офіційній є “стихійна”⁴²⁵ колонізація, а у випадку наголосу на особливий соціальний склад переселенського потоку – “селянсько-козацька колонізація”⁴²⁶. Термін “народна колонізація” певною мірою відповідає традиції української народницької історіографії, яка постала як певна протипага державницькій, однак в радянській період історії історичної науки подібні терміни мали

⁴¹⁹Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 329.

⁴²⁰Бачинский А. Д. Биографические материалы – источник для изучения истории народной колонизации придунайских степей в XVIII – начале XIX в. // Историчні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 69-71.

⁴²¹Водотика С. Г., Хмарський В. М. Вказ. праця. – С. 147.

⁴²² Голобуцький В. А. О социальных отношениях в Задунайской Сечи // Исторические записки АН СССР. – М., 1949. – Т. 50. – С. 211 – 231; Голобуцький В. А. Черноморское казачество. – К.:АН УРСР, 1956.– 415 с.; Голобуцький В. А. Запорожское казачество. – К., 1957. – 462 с.; Голобуцький В.О. Запорозька Січ в останні часи свого існування.1734-1775. – К.,1961. – 415 с.; Голобуцький В. О. Чорноморське козацтво за Бугом (До питання про соціально-економічний розвиток Степової України) // Наукові записки інституту історії АН України. – К., 1952. – Т. 4. – С. 133-157.

⁴²³ Дружиніна Е. И. Южная Украина в 1800-1825 гг. – М.: Наука,1970. – С. 79-83.

⁴²⁴ Бачинський А. Д. Дунайське козацьке військо // Чорноморська комуна.– 1959.– 3 січня.

⁴²⁵ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 43-44.

⁴²⁶ Бачинский А.Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 325.

більш чітко виражений соціальний аспект і використовувалися з метою розкрити історичний потенціал народу як саме соціальної, а не етнічної, категорії. Поряд з цим, як далі буде зазначено, для А. Бачинського відігравав значну роль і етнічний момент. Обрання терміна “селянсько-козацька колонізація” пов’язано як з намаганням висвітлити участь у процесах колонізації двох головних суспільних прошарків та частково з дискусією з А. П. Константиновим, про що буде далі, так і з соціальною лабільністю переселенців, поєднанням в одній особі в різний час статусу селянина та козака, відсутності чітких юридичних перегородок між становими групами (за формальним, але не фактичним виключенням задунайського козацтва)⁴²⁷. До суб’єктів колонізації А. Бачинський включав українських та некрасівських козаків, українських селян з Наддніпрянщини, Галичини та Буковини, старообрядців тощо.

Національне походження головної маси переселенців у Придунайський край в XVIII – на початку XIX ст. А. Бачинський визначає терміном “українсько-російське населення”⁴²⁸. Цей термін також має безпосередні відношення до проблематики, пов’язаної з історією козацтва. Він був уведений істориком в ході умовної дискусії з істориком початку XX ст. А. П. Константиновим, який, досліджуючи колонізацію Південної Бессарабії, писав, що козацький струмінь колонізації був представлений українцями, а одночасний з ним селянський – росіянами. А. Бачинський наводить докази штучності такого підходу, звертаючи, зокрема, увагу на те, що в Дніпровській Січі було багато запорожців зі збіглих російських селян і солдатів. Відмічаючи перевагу в регіоні і в козацьких військах українського населення та української складової (і неодноразово на цьому наголошуючи, у тому числі при висвітленні історії Усть-Дунайського Буджацького війська, Задунайської Січі⁴²⁹), історик переконаний в штучності протиставлення двох етнічних струменів колонізації на основі їх гранично різної соціальної приналежності. Соціальні групи до того ж були доволі лабільними. Очевидно, ці міркування і стали основою для появи терміна “українсько-російське” населення південної Бессарабії⁴³⁰. З іншого боку, подібний термін дозволяв виявити роль східнослов’янського елемента у колонізації цієї території, хоча А. Бачинський і звертав увагу на в цілому багатонаціональний склад Усть-Дунайського Буджацького війська, Задунайської Січі⁴³¹.

⁴²⁷ Бачинский А. Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX в.//Зап. Одес. археолог. об-ва. – Одесса, 1967. – Т. 2(35). – С. 147.

⁴²⁸ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей. – С. 10.

⁴²⁹ Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775–1828 рр. – С. 71-72.

⁴³⁰ Бачинский А. Д. Происхождение и состав украинско-русского населения. – С. 140-141.

⁴³¹ Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775–1828 рр. – С. 71-72; Бачинський А. Д. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззя

Проблема участі козацтва та селянства у заселенні Буджака та пониззя Дунаю до приєднання цих територій до Російської імперії (до 1812 р.) на 60-ті рр. ХХ ст. була практично не досліджена. А. Бачинський докладно показав наукову актуальність цієї проблеми, у спеціальному дослідженні зупинившись на історії дослідження процесів заселення Придунайських степів і, зокрема, їх народної колонізації, особливо у початковий період. Він зазначив, що цій проблемі не приділяли належної уваги ні українські, ні молдавські історики, а в історіографії довгий час панували концепції, що з'явилися ще в Російській імперії. Особливої критики з боку А. Бачинського зазнали погляди А. О. Скальковського, який, на його думку, надмірно ідеалізував відносини між урядовою владою та козацтвом на півдні України на початку ХІХ ст., зокрема, з представниками Усть-Дунайського козацького війська після його ліквідації. А. Бачинський вказував на невідповідність позитивної характеристики дій влади стосовно усть-дунайського козацтва у питанні визначення його соціального статусу та його поселення реальному стану речей і на некритичне сприйняття концепцій А. Скальковського пізнішими істориками вже у 20-х рр. ХХ ст. Ці риси були характерними для історіографії, незважаючи на те, що ще в Російській імперії були здійснені документальні публікації та військові дослідження, які давали змогу наблизитися до дійсного розуміння політики влади у козацькому питанні на початку ХІХ ст.⁴³².

Поряд з заповненням лакуни у справі дослідження колонізації Придунав'я і руйнації створених попередніми дослідниками стереотипів, А. Бачинський поставив перед собою й інше завдання, а саме показати, що заселення цього регіону і початок його економічного засвоєння почалося ще до його включення до Російської імперії⁴³³, тобто, як можна продовжити думку історика, до державної російської колонізації, чому значною мірою сприяло українське козацтво.

Дослідник усвідомлював складність вивчення поставлених питань і відзначав, що головною перепоною для істориків був обмежений обсяг історичних джерел. Це було пов'язано як з недоступністю їх для дослідників, тому що події мали місце на території під юрисдикцією Турецької імперії, яка до того ж не проводила переписів населення, так і з тим, що відсутність офіційних документів є природною для нелегального характеру обраного аспекту колонізації – неофіційної, народної⁴³⁴. У процесі

Дунаю в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. // Наук.-інф. бюл. Арх. упр. УРСР. – К., 1963. – № 4. – С. 72.

⁴³² Бачинський А. До історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська: (Література і джерела з питань народної колонізації Буджацького степу в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст.) // Науково-інформаційний бюлетень УРСР. – 1962. – № 6. – С. 53-56.

⁴³³ Бачинський А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... С. 330; Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... С. 351.

⁴³⁴ Бачинський А. Д. Биографические материалы... С. 67.

народної колонізації Нижнього Придунав'я на початковому етапі процесу (з початку XVIII ст. до 1812 р.)⁴³⁵ історик виділяє три основні етапи та додаткові підетапи. Згідно з його концепцією, перший етап неофіційного переселення козаків (одними з перших дослідник називає запорозьких козаків) та селян тривав з початку XVIII ст. до середини 70-х років, і мав лише епізодичний характер "осідання" українських та російських селян та козаків, зумовлений багаточисельністю в регіоні татар Буджацької орди та стабілізацією російських кордонів на півдні⁴³⁶. У межах періоду А. Бачинський виділяє дрібніші часові відрізки: 20-30-ті рр., з 30-х рр. Другий етап селянсько-козацької колонізації історик визначає з середини 70-х рр. (завершення російсько-турецької війни, руйнація Запорозької Січі) до початку 90-х років XVIII ст. і вказує на перевагу козацького елемента в колонізації⁴³⁷. Третій період колонізації А. Бачинський пов'язує з завершенням російсько-турецької війни 1787-1791 рр. (історик називає головним елементом колонізації в цей період чорноморських козаків) та установам кордону по нижньому Дністру і продовжує його до початку російсько-турецької війни 1806-1812 р.⁴³⁸

Узагальнення процесу козацької і селянської колонізації Придунайських степів історик подає у своїй кандидатській дисертації, виділяючи окремо значення козацького елемента. Внаслідок цього у працях А. Бачинського козаки постають як соціальна група, яка фактично ініціює початок чергового етапу колонізації Буджака та Нижнього Подунав'я. Першість у переселенні до регіону він визнає за запорозькими козаками, які залишили Запорожжя у 1709 р. У зв'язку з цим історик вказав на те, що значна частина прибічників І. Мазепи в 1710-1711 рр. опинилася в Кілії та Рені, на те, що П. Орлик намагався збільшити українське населення в регіоні⁴³⁹. Згодом, у 20-30-х рр. у заселенні Нижнього Подунав'я та Буджака взяли участь найбільш бідні козаки Олешківської Січі. А. Бачинський докладно розглядає цей період в історії запорозького козацтва, вказує на постійний, незважаючи на протидію з боку Кримського ханства та Росії, зв'язок козаків з Гетьманщиною, на поповнення січової сіроми за рахунок збіглих українців, на існування значного зв'язку запорожців з нижньодністровськими та нижньодунайськими містами. Дослідник дійшов висновку, що повернення козаків Олешківської Січі до Росії призвело до відтоку українського населення з Бессарабії та Очаківського степу, хоча і вказує на наступні хвилі за рахунок сіроми Нової Січі⁴⁴⁰.

⁴³⁵ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей.. С. 346.

⁴³⁶ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 327; Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 92.

⁴³⁷ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 348.

⁴³⁸ Там само. – С. 349-351.

⁴³⁹ Там само. – С. 82.

⁴⁴⁰ Там само. – С. 84-86, 92.

У дисертації А. Бачинський особливо наголошує на ролі ліквідації Нової Січі у посиленні народної колонізації Придунайських степів⁴⁴¹. Він вказує на те, що в цей час, у 1775-1776 рр. козацька колонізація представлена була найбільшійми прошарками запорозького козацтва, що рятувалося від кріпацтва, тобто підкреслює соціальний мотив еміграції запорожців. На думку історика, на цей час прийшовся максимум виходу запорожців в Очаківську область⁴⁴². А. Бачинський наголошує, що в загальному спектра суб'єктів колонізації у цей (другий) період переважав козацький елемент і наводить дані російських розвідників, за якими кількість колишніх запорожців від Бендер до Дунаю становила 10 тис. чол., за іншими відомостями – 7 тис.⁴⁴³. Значною віхою в історії колонізації стало утворення Задунайської Січі. А. Бачинський звертає увагу на складний процес визначення розташування Січі, зазначає, що Порта спершу мала намір розмістити запорожців на Дністрі, однак під дипломатичним тиском Росії вони були зосереджені на Нижньому Дунаї⁴⁴⁴. Історик показує важкий для запорожців процес офіційного переселення до Румелії, яке, розпорошуючи козаків про турецьким селам, руйнувало традиційну господарську систему. Дослідник зауважує, що на початок 1780-х років не всі козаки переселилися з Очаківського степу та Буджака, а також що частина намагалася повернутися до Росії. На коливання кількості козаків серед населення регіону вплинув і такий маловивчений сюжет з історії задунайських запорожців, як їх вихід в 1785 р. до Австрійської імперії (Банату)⁴⁴⁵.

У контексті проблеми колонізації Задунайська Січ виступає як одна з передумов колонізації Задністров'я, в результаті якої населення підвладних Задунайському Кошу земель зросло за 25 років у два рази. Враховуючи складність кількісних підрахунків, історик обережно підходить до визначення його чисельності. Так, в дисертації (1969 р.) він вказує, що на межі XVIII – XIX ст. це населення включало в себе близько 20 тис. чоловік⁴⁴⁶, а згодом в монографії з історії Задунайської Січі (1994) кількість власне задунайців визначає в 10-15 тис. чоловік⁴⁴⁷. Історик підкреслює достатню самостійність Задунайської Січі у питаннях заселення підвладної їй території, внаслідок чого в його працях поряд з терміном “Задунайська Січ” використовується у відповідному зв'язку термін “Задунайський Кіш”⁴⁴⁸. Серед причин історик вказує на те, що Задунайський Кіш поєднав в собі символ волі для кріпаків та на більш прагматичні моменти, пов'язані з потребами

⁴⁴¹ Там само. – С. 107.

⁴⁴² Там само. – С. 108-109.

⁴⁴³ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 328.

⁴⁴⁴ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 110.

⁴⁴⁵ Там само. – С. 111-113.

⁴⁴⁶ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 330.

⁴⁴⁷ Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775-1828. – С. 75.

⁴⁴⁸ Бачинский А.Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С.329-330.

багатих козаків у робочій силі (на це звернув увагу ще В. Голобуцький⁴⁴⁹). Поповнення козацтва відбувалося здебільшого з населення Південної України та Поділля, однак також і з інших регіонів, за рахунок як козаків – запорозьких та чорноморських, – так і кріпаків, державних селян, міщан тощо⁴⁵⁰.

Характеризуючи третій етап в колонізації Придунайських степів, серед головних чинників процесу історик називає і подальше скорочення чисельності ногайців за Дністром, розвиток кріпосницьких відносин на півдні України, що перетворило його на головну територію виходу емігрантів. Козацький елемент в цій хвилі колонізації був представлений головним чином чорноморськими козаками. Вони, невдоволені перспективою важкого переселення на Кубань, склали значну хвилю переселенців, за рахунок якої частка українсько-руського населення в придунайському регіоні різко зростає⁴⁵¹.

Окрему увагу у зв'язку з проблемою козацько-селянської колонізації і економічного освоєння пониззя Дунаю переважно українським та російським населенням А. Бачинський приділяє Усть-Дунайському Буджацькому козацькому війську. Дослідження історії війська у контексті народної колонізації (в її соціальному аспекті) поставило на перший план питання про його соціальний склад. Історик гостро критикує своїх попередників за відсутність необхідної уваги до цього питання, відзначаючи лише внесок методологічного характеру, зроблений В. Голобуцьким⁴⁵².

Відкриті істориком документи, серед яких головне місце посідає знайдений в Краснодарському архіві “Список учиненой в Коше Усть-Дунайского буджацкого войска о состоящих в оном на службе казаках, августа 1807 г.”, дозволили поєднати визначену В. Голобуцьким методологію з фактичним матеріалом. Відповідно А. Бачинський дійшов цілої низки важливих висновків. Один з них стосувався того, що Усть-Дунайське козацьке військо виникає на підґрунті народної колонізації Придунайських степів⁴⁵³. Документи до історії цього формування фактично є єдиними офіційними джерелами до народної колонізації Буджака, бо до складу війська увійшли майже всі групи (крім некрасівців та липован) населення згаданого регіону⁴⁵⁴. Переважали серед цих груп населення, разом з козацтвом, ті соціальні елементи, які дали підстави стверджувати про народний в соціальному відношенні характер колонізації регіону. За підрахунками А. Бачинського, вони склали 97,6% козаків Усть-Дунайського козацького війська⁴⁵⁵.

⁴⁴⁹ Бачинский А. Д. Происхождение и состав украинско-русского... – С. 143.

⁴⁵⁰ Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775-1828 рр. – С. 62-70.

⁴⁵¹ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 328; Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 117.

⁴⁵² Бачинський А. До історії Усть-Дунайського Буджацького... – С. 56.

⁴⁵³ Бачинський А. До історії Усть-Дунайського Буджацького... – С. 58.

⁴⁵⁴ Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 330.

⁴⁵⁵ Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... – С. 71-72.

З іншого боку, створення Усть-Дунайського Буджацького козацького війська (у лютому 1807 р.) історик оцінює як відкриття нових перспектив для заселення межиріччя Дністра, Прута та Дунаю⁴⁵⁶. А. Бачинський виявляє важливу роль війська в активізації селянства та селянських переселень у Придунайські степи, яке набуло форми міграційного руху під гаслом за “козацькою волею”⁴⁵⁷.

Навіть ліквідація війська сприяла заселенню регіону, бо всупереч наміру уряду переселити його членів на Кубань призвела до розсіювання переважної більшості усть-дунайців по Бессарабії та пониззю Дунаю. Історик дійшов висновку, що на Кубань переселилося приблизно 500 козаків, тоді як близько 1500 або переважна більшість залишилися в Бессарабії та придністровських повітах Херсонської губернії⁴⁵⁸. Комплексний підхід до історії козацтва на Півдні України в ХІХ ст., який відображений і в енциклопедичних статтях⁴⁵⁹, і в спеціальних дослідженнях, дозволив йому дійти наступного висновку: “Усть-Дунайское казачье войско, созданное в основном из беглого украинско-русского населения, играло заметную роль в заселении и экономическом освоении Придунайских земель на протяжении всей первой половины ХІХ в.”⁴⁶⁰.

До цього напрямку досліджень А. Бачинського слід віднести і численні згадки та спеціальні розвідки з історії населених пунктів півдня України, у формуванні складу населення яких взяли участь представники українського козацтва (зокрема, історії Одеси, історії с. Старокозачого Одеської області, яка є відображенням усіх етапів історії козацтва на півдні України в ХІХ ст. тощо)⁴⁶¹.

Другим напрямком “контекстного” вивчення А. Бачинським історії козацтва є дослідження його ролі в розгортанні народних рухів. Відповідно історик, характеризуючи у 90-х рр. ХХ ст. руйнацію Запорозької (Нової) Січі як національну трагедію українського народу, причину цієї події бачить, зокрема, в тому, що “імперський режим не міг миритися з демократичним козацьким самоврядуванням, з тим, що Запорожжя як економічно, так і політично не вписувалося в монархічний феодальний лад, з тим, що

---

⁴⁵⁶ Бачинський А. Д. Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо і селянський рух на півдні України та Поділлі на початку ХІХ ст. // Питання історії народів СРСР. Вип. 1. – Харків, 1965. – С. 129.

⁴⁵⁷ Бачинський А. Д. Усть-Дунайське Буджацьке... С. 135.

⁴⁵⁸ Там само. – С. 136; Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... С. 73; Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 342-343.

⁴⁵⁹ Наприклад: Бачинський А. Д. Новоросійське козацьке військо // Укр. рад. енциклопедія. – К., 1962. – Т. 10. – С. 170;

Бачинський А. Д. Дунайское казачье войско // Сов. ист. Энциклопедия. – М., 1964. – Т. 5. – Стб. 405.

⁴⁶⁰ Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 395.

⁴⁶¹ Бачинський А. Основатели Одессы // Вечерняя Одесса. – 1978. – 14 окт.; Бачинський А. Старокозаче // Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. [Т.] Одеська область. – К., 1969. – С. 301-303.

воно було центром тяжіння всіх антифеодальних елементів, проводирем визвольного руху на Україні”⁴⁶². Впродовж попереднього історіографічного періоду під час дослідження А. Бачинським історії козацтва, що само по собі вже було певною громадянською позицією⁴⁶³, історик докладно аналізував саме останню з вказаних причин у ліквідації козацьких військ. При дослідженні історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська одним зі своїх завдань А. Бачинський вважає необхідність “розкрити зв’язки між Усть-Дунайським Буджацьким козацьким військом і піднесенням селянського руху на півдні України і в Подільській губернії на початку ХІХ ст.”⁴⁶⁴. Історику вдалося показати докладну картину впливу створення Усть-Дунайського війська на розгортання народного руху, з огляду на те, що серед селян поява цього війська розцінювалася як відновлення Запорозької Січі, а також з огляду на загострення соціальних відносин усередині війська⁴⁶⁵. Своє значення відіграла діяльність козацьких вербувальників. Як наслідок, влітку 1807 р. розгортається рух до так званої “Нової Січі” (так в офіційному листуванні називали урядовці УДВ). Також історик висловлює думку, що Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо зіграло не останню роль у повстанні ратників Київської та Полтавської міліції, що мало місце в листопаді-грудні 1807 р. в районі Балти та Дубоссар⁴⁶⁶. А. Бачинський зазначає, що передусім в справі ліквідації війська мав значення саме цей наслідок його заснування: “УДВ было ликвидировано прежде всего вследствие боязни царского правительства обострения классовой борьбы на южных границах страны”⁴⁶⁷. А. Бачинський, вважаючи Усть-Дунайське військо початковим етапом в історії пізніших формувань – Дунайського козацького війська, Новоросійського козацького війська – при розгляді їх історії також звертає увагу на проблеми соціальної конфліктності. Зокрема, з політикою царської влади стосовно соціальних рухів А. Бачинський пов’язував і ліквідацію Новоросійського війська⁴⁶⁸ (як і Усть-Дунайського) тощо.

Вивчення історії козацтва як окремих формувань або політичних громад А. Бачинський розпочинає ще у 1959 р., коли звертається до історії Дунайського козацького війська. Історію цього війська він починає з заснування Усть-Дунайського Буджацького війська і продовжує до ліквідації Новоросійського війська⁴⁶⁹. Згодом в його працях з’являються докладні матеріали

⁴⁶² Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775–1828 рр. – С. 7.

⁴⁶³ Водотика С. Г., Хмарський В. М. Вказ. праця. – С. 147.

⁴⁶⁴ Бачинський А. Д. Усть-Дунайське Буджацьке... – С. 130.

⁴⁶⁵ Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 313, 327.

⁴⁶⁶ Там само. – С. 320.

⁴⁶⁷ Там само. – С. 336.

⁴⁶⁸ Бачинський А. Д. Дунайське козацьке військо // Чорноморська комуна. – 1959. – 3 січня.

⁴⁶⁹ Там само.

стосовно Усть-Дунайського Буджацького козацького війська та формувань, створених після його ліквідації, Олешківської Січі, Задунайської Січі. Довгий час спеціальні розвідки мали форму енциклопедичних статей, і лише на другому етапі у дослідженні А. Бачинським історії козацтва з'являється спеціальна монографія.

На відміну від більшості своїх попередників у справі дослідження історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська, починаючи від А. Скальковського, (окрім Ф. К. Вовка (Кондратовича)) А. Бачинський бачить в усть-дунайцях не лише задунайських козаків (що підтвердила і нова джерельна база дослідження проблеми). Відповідно історик ставить питання про розгляд історії усть-дунайців не як епізоду в історії Задунайської Січі (що характерно для В. Голобуцького), а як "цілком самостійний організм, в якому ... задунайські козаки склали лише четверту частину особистого складу"⁴⁷⁰.

Вже в перших працях, де мова йде про Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо, історик виробляє власну методологічну схему розгляду історії подібних формувань, що згодом застосовується, зокрема, і при характеристиці Задунайської Січі. Серед головних моментів слід згадати наступні: заснування війська, його внутрішній устрій, співвіднесення з порядками Нової Січі, соціальний та національний склад війська (на підставі аналізу прізвищ козаків)⁴⁷¹, характер службових обов'язків, вплив на ситуацію в українських землях, роль в колонізації або господарському засвоєнні територій, розвиток господарства, ліквідація війська.

Офіційну причину створення війська А. Бачинський бачить у намаганні уряду зашкодити народній міграції та розвитку народних рухів, установити контроль над місцевим населенням, створити противагу Задунайській Січі, одержати дешеву військову силу, однак наслідки виявилися прямо протилежними⁴⁷². Засновуючись на даних "Списка", історик був переконаний, що одеський дослідник у 20-х рр. ХХ ст. О. Рябінін-Скляревський помилявся, коли стверджував, що Усть-Дунайське військо було створене внаслідок переговорів генерала І. Міхельсона з керівниками 1000-го загону задунайських запорожців, який нібито поклав основу війську. Помилка О. Рябініна-Скляревського була викликана відсутністю відомостей про кількість задунайців у війську. А. Бачинський на основі віднайдених ним архівних джерел показав, що такої кількості цих козаків у війську ніколи не було, і що задунайці поступово наповнювали військо (історик виділяє окремі

⁴⁷⁰ Бачинський А. Д. Усть-Дунайське Буджацьке... – С. 130; Бачинський А. До історії Усть-Дунайського Буджацького... – С. 55, 58.

⁴⁷¹ Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... – С. 72.

⁴⁷² Бачинський А. Д. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации... – С. 330; Бачинський А. Д. Усть-Дунайське Буджацьке... – С. 131.

періоди в цьому процесі)⁴⁷³. Являє інтерес висновок А. Бачинського стосовно зміни контингенту поповнення війська до і після офіційної ліквідації після маніфесту Олександра I від 20 липня 1807 р., коли ще продовжувався приток козаків (ліквідація Усть-Дунайського Буджацького козацького війська була завершена у середині вересня 1807 р.)⁴⁷⁴. Вчений вказує на те, що після ліквідації зростає кількість “легальних” соціальних категорій серед козаків⁴⁷⁵. Звертаючи спеціальну увагу на розшарування всередині усть-дунайського козацтва, А. Бачинський намагається визначити мотивацію належності до війська окремих соціальних категорій⁴⁷⁶. Використовуючи метод історичної аналогії та наявні джерела, історик робить висновок про існування в соціальній структурі війська інституту військового найму⁴⁷⁷. Окрему увагу він приділив воєнно-адміністративній організації війська (порівнявши з Військом Запорозьким часів Нової Січі) та його структурі⁴⁷⁸, участі козаків у російсько-турецькій війні, відзначивши значення так званої кілійської групи та участь усть-дунайців в усіх операціях Дунайської воєнної флотилії⁴⁷⁹. Причину ліквідації війська вже у липні 1807 р. історик, як уже зазначалося, бачить саме у цій несподіваній для уряду ролі, яку стало відігравати Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо. Він визначає форми непокори з боку козаків, вказує на випадки взяття козаками місцевого населення під свій захист від дій урядників⁴⁸⁰. А. Бачинський при розгляді процесу ліквідації війська вказав на значну роль в цьому кн. О. О. Прозоровського, який обґрунтовував свою позицію тим, що Усть-Дунайське військо може внаслідок втеч селян, перетворитися на знищену Катериною II Нову Січ, а також тим, що існування війська ускладнює відносини Російської імперії з Молдавією та Валахією, жителі яких тікали до війська⁴⁸¹. Він вважає за важливе наголосити, всупереч існуючим в історіографії XIX ст. концепціям, на урядових репресіях по відношенню до тих членів Усть-Дунайського Буджацького козацького війська, які походили з селян-кріпаків⁴⁸². Як вже було сказано, А. Бачинський приділив певну увагу і створенню козацьких поселених військ і в подальший період. Так, за даними історика, вже після російсько-турецької війни 1806-1812 рр. колишні усть-дунайські козаки та вихідці з Задунайської Січі ставили питання щодо відновлення в Південній Бессарабії

⁴⁷³ Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... – С. 72-73.

⁴⁷⁴ Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 339.

⁴⁷⁵ Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... – С. 73.

⁴⁷⁶ Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 303-309.

⁴⁷⁷ Там само. – С. 310.

⁴⁷⁸ Там само. – С. 276, 278; Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... – С. 70.

⁴⁷⁹ Бачинський А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 293-297.

⁴⁸⁰ Бачинський А. Д. Усть-Дунайське Буджацьке... – С. 132.

⁴⁸¹ Там само. – С. 135.

⁴⁸² Бачинський А. Д. Джерело для вивчення... – С. 73.

козацького війська і створення козацьких поселень⁴⁸³. Таке військо було створене у 1828 р. під назвою Дунайського (з 1856 - Новоросійського козацького), що проіснувало до кінця 1860-х рр.⁴⁸⁴ В результаті А. Бачинський більшою чи меншою мірою простежив історію українських козацьких формувань на півдні України до кінця 1860-х рр.

Перші докладні відомості з історії Задунайської Січі як військового формування з'являються в працях А. Бачинського вже у 60-х рр. ХХ ст. Результати досліджень знайшли узагальнення в його кандидатській дисертації, де цілком окремі за своїм характером матеріали подаються, як вже було сказано, в контексті народної колонізації, а також у розділі II, присвяченому соціально-економічному становищу населення Придунайських степів. Багаторічні дослідження А. Бачинського з історії козацтва після руйнування Нової Січі були узагальнені в монографії, коли по проголошенні незалежності України ця проблематика зайняла гідне місце в історіографії козацтва, після перерви, що розпочалася фактично з 30-х рр. ХІХ ст., виключаючи дослідження В. Голобуцького.

А. Бачинський продовжив історіографічну традицію, що пов'язувала створення Січі з більш пізнім періодом, ніж 1776 р. Спершу, на думку історика, запорожці, що не мали, скоріше за все, власної організації, розселилися по рібним промислам Очаківщини, Подністров'я, Буджака та Нижнього Дунаю⁴⁸⁵. Заснування Задунайської Січі як правильної військово-політичної організації А. Бачинський відносить, слідом за Ф. Вовком, до 1785-1786 рр.⁴⁸⁶ Це відбулося в умовах, коли турецький уряд перед перспективою війни з Росією намагався припинити вплив колишніх запорожців (чому сприяли деякі заходи російського уряду, у тому числі створення "Війська вірних козаків" (1783), однак, як стверджує історик, незважаючи на створення власної воєнно-адміністративної організації, задунайці не приймали активної участі у бойових діях проти Росії⁴⁸⁷.

У монографії 1994 р. історик розглядає історію Задунайської Січі поетапно – від часу руйнації Нової Січі до переходу задунайців під проводом Й. Гладкого на службу Російській імперії, імміграції їх на територію цієї держави та створення з них козацьких формувань, одним з яких стало останнє на території України Дунайське (Новоросійське) козацьке військо. Фактично в монографії постає цілісна історія українського південного козацтва після руйнації Нової Січі, що розгортається в межах як Османської, так і Російської

⁴⁸³ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 343.

⁴⁸⁴ Там само. – С. 345.

⁴⁸⁵ Там само. – С. 109.

⁴⁸⁶ Бачинський А. Д. Січ Задунайська, 1775-1828 рр.: Історико-документальний нарис. – Одеса, 1994. – С. 16.

⁴⁸⁷ Бачинский А. Д. Народная колонизация Придунайских степей... – С. 113-114.

імперій, частково зберігаючи зв'язок з козацькими традиціями, що сформувалися до 1775 р.

Як і О. Рябінін-Скляревський, А. Бачинський вказує на те, що обраний козаками напрямок еміграції був традиційним. Опинившись у Подунав'ї, колишні запорожці стали заручниками у політичній грі між Росією та Туреччиною. З іншого боку, переконаний автор, поступово “задунайське козацтво постало як окрема, самостійна сила, що на неї повинні були зважати обидві імперії”⁴⁸⁸. Багато уваги історик приділяє таким питанням, як створення військової організації⁴⁸⁹; конфлікти між некрасівськими та задунайськими козаками, значну роль у виникненні яких заграли економічні чинники⁴⁹⁰; спроби російського уряду повернути запорожців до Російської імперії, що простежуються ще з 1775 р.⁴⁹¹; діяльність задунайців на користь Туреччині та їх доля під час російсько-турецьких воєн; причини й обставини переходу частини задунайців до Росії⁴⁹². Новаторським за своїм змістом є розділ монографії, де комплексно розглядається побут, господарство, соціальна стратифікація, територія, управління, культура задунайців⁴⁹³. Як уже зазначалося, увага дослідника ще у 60-х рр. ХХ ст. була зосереджена на таких важливих питаннях, як соціальний та національний склад козацтва, його кількість, і монографія стала нагодою до узагальнення попереднього доробку. Значну увагу А. Бачинський приділяє політичному устрою Задунайської Січі, і вказує, що він був подібний до такого ж устрою Нової Січі, як і прийняття до війська⁴⁹⁴. Він характеризує Задунайську Січ як “українську демократичну військово-політичну громаду”, що зберігала вільнолюбні традиції запорозького козацтва⁴⁹⁵. Багато уваги історик приділяє місцям розташування Кошів та території під юрисдикцією Задунайського Кошу. Використання різних видів джерел, серед яких виділяються джерела біографічного характеру, дозволило А. Бачинському розглянути не лише зовнішню історію задунайців, однак і внутрішню, побутову, приділити увагу персоналіям.

Підхід до висвітлення історії Задунайської Січі, який включав історію власне цього формування та політичної громади в ланцюг козацької історії від руйнування Січі 1775 р. до ліквідації Новоросійського козацького війська в кінці 60-х рр. ХІХ ст., сприяв народженню задуму створити спеціальне дослідження з історії подальшої долі козацтва після ліквідації Запорозької та

⁴⁸⁸ Бачинський А.Д. Січ Задунайська, 1775–1828 рр. – С. 17.

⁴⁸⁹ Там само. – С. 26.

⁴⁹⁰ Там само. – С. 28-29.

⁴⁹¹ Там само. – С.10 і далі.

⁴⁹² Там само. – Розділ 8.

⁴⁹³ Там само. – Розділ 7.

⁴⁹⁴ Там само. – С. 83.

⁴⁹⁵ Там само. – С. 3.

Задунайської Січей⁴⁹⁶, де історія кожного формування була б розглянута спеціально. Цей намір було втілено у спільній праці А. Д. та О. А. Бачинських “Козацтво на півдні України (1775-1869) (1995), в якій наголошено на ролі українського козацтва в історії антифеодального руху, історії української державності та історії засвоєння півдня України⁴⁹⁷. Поряд з цим, очевидно, дослідники поставили перед собою завдання висвітлити роль в історії, зокрема, пониззя Дунаю козацтва як певної соціальної категорії, тому включили матеріал про такі його групи як донське та некрасівське⁴⁹⁸. З іншого боку, порівняно мало уваги приділяється в цій книзі Задунайській Січі, що пов’язано з обраним регіональним підходом (історія півдня України), а також з фактом існування спеціальної монографії. Дослідження з історії козацтва на півдні України, незважаючи на заявлений науково-популярний характер, отримало високу оцінку у науковій літературі. Так, висловивши ряд міркувань на основі власного досвіду дослідження історії козацтва, автор рецензії Р. І. Шиян зауважив, що ця книга є “досить вдала і своєчасна спроба зробити внесок у вивчення посічового козацтва”, в ній уведені до наукового обігу низка документів. До “неабияких наукових досягнень книги” віднесено і опрацювання на основі першоджерел “моделі поведінки козацького населення після погрому Запорозької громади”⁴⁹⁹.

Усвідомлюючи важливе значення українського історії козацтва у формуванні історичної свідомості, зокрема, у південноукраїнському суспільстві, А. Бачинський багато уваги приділяв справі популяризації відповідних історичних знань. Прикладом є його активна участь в підготовці спільно з А. О. Добролюбским та Є. Ю. Новицьким першого випуску видання “Книги для чтения по истории Одесщины” (Одеса, 1992). А. Бачинський у своїх розділах зобразив героїчну військову історію козацтва, його походи проти турок та татар⁵⁰⁰.

Проведений огляд досліджень А. Бачинського в галузі історії українського козацтва свідчить про характерний для доробку історика складний спектр проблематики, тематичних домінант, про різне в залежності від історіографічних періодів співвідношення “контекстного” та спеціального підходів при висвітленні історії окремих козацьких формувань та політичних громад на півдні

⁴⁹⁶ Бачинська О. А., Самойлов О. Ф. Вказ. праця. – С. 152.

⁴⁹⁷ Бачинський А. Д., Бачинська О. А. Козацтво на півдні України, 1775-1869. – Одеса, 1995. – С. 3.

⁴⁹⁸ Там само. – С. 13-16.

⁴⁹⁹ Шиян Р. І. [Рец.] // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Зап. наук.-досл. лабораторії історії Південної України ЗДУ. – 1996. – Вип. 2. – С. 182-183.

⁵⁰⁰ Бачинський А. Д., Добролюбский А. О., Новицкий Е. Ю. Книги для чтения по истории Одесщины для учащихся средних школ и средних специальных учебных заведений. Вып. 1. С древнейших времен до начала XIX века. – Одесса, 1992. – С. 49-50, 53-55.

сучасної України та в Нижньому Подунав'ї. Зайнявшись дослідженням науково актуальної проблематики, історик зробив значний внесок у висвітлення історії формування та ліквідації окремих козацьких військ, у з'ясування соціальної та етнічної структури козацтва різних періодів, політичного та адміністративного устрою окремих громад, у визначення ролі козацтва у колонізації та засвоєнні північно-причорноморських територій, його місця в історії соціальних рухів. Тим самим в комплексі праць, присвячених козацтву, А. Бачинський відтворив цілісну історію цього феномену з 1775 р. до кінця 60-х рр. XIX ст., яка територіально була пов'язана з Нижнім Придунав'ям і більш широко з півднем України.

Додаток

Реєстр праць Анатолія Бачинського

1. Братні зв'язки запорозьких і донських козаків в спільній боротьбі з турецько-татарською агресією в першій половині XVII ст. // Праці Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – К., 1956. – Т. 146: 36. студ. робіт. – Вип. 4. – С. 9–22.
2. Дунайське козацьке військо: [1828–1870 рр., Одещина] // Чорномор. комуна. – 1959. – 3 січня.
3. До історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська: (Література і джерела з питань народної колонізації Буджацького степу в кінці XVIII – на початку XIX ст.) // Наук.-інф. бюл. Арх. упр. УРСР. – Київ, 1962. – № 6. – С. 52–58.
4. На захист Батьківщини: До 150-річчя Вітчизняної війни 1812 року // Чорномор. комуна. – 1962. – 24 лип. – Про формування загонів народного ополчення, і, зокрема про Бузький козацький полк.
5. Новоросійське козацьке військо // Укр. рад. енциклопедія: [В 16 т.]. – К., [1962]. – Т. 10. – С. 170. – Авт. указ.: Т. 16, с. 613.
6. Одещина в Отечественной войне 1812 года // Знамя коммунизма. – 1962. – 24 июня. – Співавт. Л. Латишева.
7. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззя Дунаю в кінці XVIII – на початку XIX ст. // Наук.-інф. бюл. Арх. упр. УРСР. – К., 1963. – № 4. – С. 65–73. – Про “Список учиненный в Коше Усть-Дунайского буджакского войска о состоящих в оном на службе казаках, августа 1807 г.”
8. Дунайское казачье войско // Сов. ист. энциклопедия: [У 16 т.]. – М., 1964. – Т.5. – Стб. 405. – Авт. не вказ.
9. Крестьянско-казацкая колонизация Буджакской степи и низовий Дуная в конце XVIII – начале XIX ст. // Тез. докл. и сообщ. седьмой (Кишиневской) сессии симпозиума по аграрной истории Вост. Европы (окт. 1964г.). – Кишинев, 1964. – С. 156–159.
10. Народна колонізація пониззя Дунаю: (Остання чверть XVIII – початок XIX ст.) // Укр. іст. журн. – 1964. – № 2. – С. 97–101.
11. Сербь и болгары в Усть-Дунайском Буджакском казачьем войске // Славянское источниковедение. – М., 1965. – С. 132–137.
12. Усть-Дунайське Буджакське козацьке військо і селянський рух на півдні України та Поділлі на початку XIX ст. // Питання історії народів СРСР. – Харків, 1965. – Вип. 1. – С. 129–136.

13. Усть-Дунайське козацьке військо в російсько-турецькій війні 1806–1812 рр. // Тез. доп. іст. фак. до наук. ювіл. сесії, присвяч. 100-річчю ун-ту, 29–30 листоп. 1965р. – Одеса, 1965. – С. 56–59.
14. Основные этапы крестьянско-казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в XVIII – начале XIX вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964 г. – Кишинев, 1966. – С. 325–331.
15. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX в. // Зап. Одес. археолог. о-ва. – Одесса, 1967. – Т. 2(35). – С. 136–150. – Библиогр.: 121 назв.
16. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII – начале XIX вв.: Дис. ...канд. ист. наук / Одес. гос. ун-т. – Одесса, 1969. – 378 с.
17. Народная колонизация Придунайских степей в XVIII – начале XIX в.: Автореф. дис. канд. ист. наук: № 571. История СССР / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1969. – 27 с.
18. Біографічні матеріали – джерело для вивчення історії народної колонізації Придунайських степів у XVIII – на початку XIX ст. / Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 65–71.
19. Старокозаچه [Білгород-Дністровського району] // Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. [Т.] Одеська область. – К., 1969. – С. 301–303.
20. Економічний стан українських придунайських земель у XVIII – на початку XIX ст. // Історія нар. госп-ва та екон.думки Української РСР. – К., 1971. – Вип. 6. – С. 43–51.
21. Основатели Одессы // Веч. Одесса. – 1978. – 14 окт.
22. Старокозацьє [Білгород-Дністровського р-ну] // История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. [Т.] Одесская область. – К., 1978. – С. 268–270. – Співавт. А. В. Хрептулов.
23. Засновники Одеси // За наук. кадри. – 1979. – 6 лип.
24. Освободительная война [1648–1654 рр.] // Защитник Родины. – 1979. – 17 января.
25. У истоков борьбы // Защитник Родины. – 1979. – 10 янв.
26. Новоросійське козацьке військо // Українська радянська енциклопедія: [У 12 т.]. – 2-е вид. – К., 1982. – Т. 2. – С. 416.
27. Новороссийское казацкое войско // Украинская советская энциклопедия: [У 12 т.]. – К., 1982. – Т. 7. – С. 343.
28. Російсько-турецькі війни 17–19 століть // Українська радянська енциклопедія: [У 12 т.]. – 2-е вид. – К., 1983. – Т. 9. – С. 485–486.
29. Русско-турецкие войны 17–19 веков // Украинская советская энциклопедия: [У 12 т.]. – К., 1983. – Т. 9. – С. 394–395.
30. И казаки, и уланы: [1812 р.] // Знамя коммунизма. – 1987. – 21 июня. – (История).
31. Первостроители [Одеси] // Веч. Одесса. – 1990. – 26 мая.
32. Българи-казаки в Крайдунавската сеч // Роден край. – 1990. – 14 сент. (№ 8). – (Знамя коммунизма: Еженед. приложение на болг.языке).
33. Антифеодальний визвольний рух в Дунайському козацькому війську, 1828–1868 рр. // Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму: Матеріали Респ. наук.-теорет.конф., 8–10 січ. 1991 р., Запоріжжя. – К.; Запоріжжя, 1991. – С. 4–6. – (До 500-річчя Запорізького козацтва). – Є окр.відб.
34. Упоряд.: Методичні рекомендації на допомогу учасникам республіканської туристсько-краєзнавчої експедиції “Козацькими шляхами”: Інструкт.-методич. матеріали, завдання пошуковим загонам / Упр. нар. освіти Одес. облвиконкому та ін. – О., 1991. – 14 с. – Спільно з М. М. Ждановою.
35. Книги для чтения по истории Одесщины: Для учащихся средних шк. и

средних спец. учеб. Заведений. Вып. 1. С древнейших времен до нач. XIX в. / Одес. обл. упр. нар. образования. Одес. обществ. орг. Движение содействия социальному обновлению; Редкол.: В. И. Пурцхванидзе и др. – [Одеса]: Ред. издат. отд. обл. упр. по печати, 1992. – 79 с. – На обкладинці назва: Книга для чтения по истории Одесщины. – Співавт.: А. О. Добролюбський, Б. Ю. Новицький. Нариси: 18, 24–25, 29, 31–41, 43 / А. Д. Бачинский. – Авт. нарисів вказ. на с. 3. (Рец.: Олійників О. Про минуле нашого краю // Черномор. новини. – 1992. – 22 груд.)

36. Задунайська Січ і заселення придунайських степів в кінці XVIII – на початку XIX ст. // Сборник. материалов по историческому краеведению Одесщины. – О., 1992. – Вып. 1: С древнейших времен до середины XIX в.: В помощь учителю истории. – С. 53–55. – На обкл. назва зб.: Историческое краеведение Одесщины.

37. Задунайське козацтво в російсько-турецьких відносинах 1775-1785 рр. // Феномен українського козацтва в контексті світової історії і культури: Тез. доп. наук. конф. – Херсон, 1992. – С. 28–29. – Є окр. відб.

38. Рецензент: Шувалов Р. О. Про що розповів некрополь: (Куяльницьке козацьке кладовище міста Одеси) / АН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, центр пам'ятокознавства. – К., 1992. – 89 с. – (Бібліотечка "Некрополі України"; Вип. 1).

39. Задунайська Січ у російсько-турецькій війні 1787–1791 рр. // Проблеми поширення досвіду викл. та вивч. іст.України в техн. вищ. навчальн. закладах: Тез. доп. Всеукр. наук.-методич. конф., 28–29 трав., м. Одеса, 1993 р. – Київ, 1993. – С. 4–6.

40. Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо: 1806–1807 рр. // Історичне краєзнавство Одещини. – Одеса, 1993. – Вип. 4. – С. 23–27. (Історіографічна оцінка: Лях С. Р. Публікації з історії Південної України в період 1991–1995 рр. // Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідницької лабораторії ЗДУ. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 2. – С. 178.)

41. Січ Задунайська, 1775–1828 рр.: Історико-документальний нарис. – Одеса, : Гермес, 1994. – 124 с. (Рец.: ВалентиновК. Увлекательнее романа // Юг. – Одесса, 1995. – 11 февр.; Запорожцы за Дунаем // Моряк. – Одесса, 1995. – № 6. – 13 февр.; Карабойчев В. Сделано с честью // Одеській університет. – 1995. – 15 лют.; Губарь О. Ще раз про монографію А. Д. Бачинського // Одеській університет. – 1995. – 15 лют.; А. Г. "Запорожцы за Дунаем", кто они? // Порто-франко. – Одесса, 1995. – № 8 (февр.); Константинов В. Січ Задунайська // Слава і честь. – Одеса, 1995. – 4 березня; Чумаченко В. Про козаків-задунайців // Черномор. новини. – 1995. – 5 квіт.; Вотодика С. Г., Хмарський В. М. "Запорожець за Дунаем" очима історика // Старожитності Причорномор'я. – Одеса, 1995. – Вип. 1. – С. 75–87; Самойлов Ф. О. Задунайське козацтво // Демократическое действие: Политико-аналитический вестник. – Одесса: Изд. общественной организации "Демократическое действие" и редакции газеты "Юг". – 1996. – № 3 (апр.). – С. 20–21; Вотодика С. Г., Хмарський В. М. // Укр. іст. журн. – 1996. – № 4. – С. 147–151; Могульова С. В. // Південна Україна в XVIII – XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 1. – С. 172–174; Сварник І. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 215–221; Бутич І. Л. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці іст. філософ. – Львів, 1997. – Т. 233. – С. 538–540).

42. Болгари – задунайські запорожці // Історичне краєзнавство Одещини: Зб. матеріалів. – Одеса, 1994. – Вип. 5: 3 історії та етнографії болгарського населення Одещини. – С. 4–7. – (Сер.: Історія національних груп і міжнаціональних відносин; № 2).

43. *Задунайська Січ: національний склад // Південь України і складання української державності: історія і сучасність: Тез. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. в Одесі / Одес. держ. ун-т. – Одеса, 1994. – Ч. 1. – С. 48–50.*
44. *Козацтво і Одещина // Чорномор. новини. – 1994. – 14 травня.*
45. *Хаджибей-Одеса і українське козацтво // Одеса-200: Матеріали міжнарод. наук.-теорет. конф., присвяч. 200-річчю міста. – Одеса, 1994. – Ч. 1. – С. 49–51.*
46. *Козацтво на півдні України, 1775–1869. – Одеса: Маяк, 1995. – Співавт. О. А. Бачинська (Рец.: Садовниченко Г. Что в школьном портфеле, кроме учебников?: Беседа с директором изд-ва “Маяк” Д. А. Буханенко о выходе книги А. Д. Бачинского и Е. А. Бачинской “Козацтво на Півдні України, 1775–1869 рр.” // Одес. вестн. – 1995. – 16 сент.; Мисечко А. Нова книга родини Бачинських // Одеський університет / ОДУ ім. І. І. Мечникова. – 1995. – 21 груд.; Шиян Р. І. // Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідницької лабораторії ЗДУ. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 2. – С. 182–183.; Шиян Р. // Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. – Запоріжжя, 1998. – С. 6; Бутич І. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці іст.-філософ. секції. – Львів, 1997. – Т. 233. – С. 575–577).*
47. *Джерело для вивчення соціально-економічних відносин і культурно-побутових особливостей задунайських запорожців // Старожитності Причорномор'я. – Одеса, 1995. – Вип. 1. – С. 53–65.*
48. *Дунайські некрасівці і задунайські запорожці // Історичне краєзнавство Одещини. – Одеса, 1995. – Вип. 6: З історії та етнографії росіян Одещини. – С. 7–23.*
49. *Життєописи задунайських запорожців, 1809 р. // Записки исторического факультета. Историография и специальные исторические дисциплины / ОГУ им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1995. – Вып. 1. – С. 241–248.*
50. *Задунайський запорожець полковник Йосип Білецький // Історико-літературний журнал / Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – 1995. – № 1. – С. 6–9.*
51. *Справа “Про наміри турецьких запорожців”, 1804 р. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали П'ятих Всеукр. іст. читань. – К.; Черкаси, 1995. – С. 174–176.*
52. *Українське козацтво і Одещина // Українське національне відродження: проблеми, прогнози, державна політика: Тез. виступів наук.-практ. конф. – Одеса, 1995. – С. 111–112.*
53. *Задунайська Січ в оповіданнях козаків-сучасників // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 483–495.*
54. *Українське козацтво // Чорномор. новини. – 1995. – 24 трав.*
55. *Задунайська Січ в оповіданнях козаків-сучасників // Невичерпні джерела пам'яті. Серія наук. статей, матеріалів та републікацій. – Т. 2: Задунайська Січ. – Одеса: ОКФА, 1998. – С. 352–366.*
56. *Українські вихідці у Придунайських землях, XVIII – початок XIX ст. // Записки історичного факультету / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – Вип. 14. – С. 82–95. – Співавт. О. А. Бачинська.*
57. *Задунайська Січ і Росія: остання чверть XVIII ст. // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр. – Одеса, 2006. – Вип. 1. – С. 105–121.*
58. *О. Лазаревський і “Сведения о задунайских запорожцах в 1826 г.” // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр. – Одеса, 2007. – Вип. 2. – С. 108–110.*

Lyudmyla Novikova

The Cossack Theme in A. D. Bachins'kyi's works

The article is devoted to general analyses of what the famous Ukraine scientist A. D. Bachins'kyi (1933-1995) have done in the field of investigation of Ukrainian Cossacks' history. In consequence it was determined the main theoretical approaches and circle of problems at which historian worked and also it was picked out the periods of his research archivities.

УДК 94 (477.74):923 Загоровський

Олександр Музичко

**ОДЕСЬКИЙ ІСТОРИК Є.О. ЗАГОРОВСЬКИЙ
В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ПРОЦЕСІ
першої половини ХХ ст.**

У статті вперше на базі широкого кола архівних та оприлюднених джерел висвітлено наукову діяльність одеського історика Є.О. Загоровського (1885 – 1938) у першій третині ХХ ст.

Історик Євген Олександрович Загоровський (1885 – 1938) належить до досить маловідомих осіб в історіографії. До 1990-х рр. про нього лише декілька разів згадувалось у загальних працях⁵⁰¹. Він був наче іманентно присутній за спинами своїх колег і друзів. Відсутність спеціальної розвідки присвяченої Є. Загоровському призводила до накопичення деяких неточностей у трактуванні його приватної та наукової біографії. Навіть фахові бібліографи не змогли створити науково оформлений реєстр праць Є. Загоровського. Сьогодні ім'я Є. Загоровського все частіше можна побачити у працях з історії розвитку історичної науки в Одесі у першій третині ХХ ст., краєзнавчих та козакознавчих студіях. Однак наші нечисленні попередники розкривали діяльність Є. Загоровського на основі досить обмеженого кола джерел⁵⁰². Єдиним виключенням є стаття одеського історика В. Левченка, в якій автор простежив основні віхи біографії Є. Загоровського, на основі колись секретних архівів докладно висвітлив трагічний фінал його життя⁵⁰³. Однак В. Левченко також не вичерпав наявну джерельну базу для дослідження зазначеної теми та не розкрив

⁵⁰¹ Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. – Т. 1. – К., 1995. – С. 32; ЕУ. – Т. 2. – К., 1994. – С. 709; Історія Одеського університету за 100 років. – К., 1968. – С. 329, 333, 336.

⁵⁰² Склярєнко Є.М. Є.О. Загоровський як історик України // Одесі-200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. – Ч. 2. – Одеса, 1994. – С. 91 – 92; Зленко Г. Куди подівся історик Євген Загоровський? // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 71 -72. – С. 103 – 108; Зленко Г. Загоровський Євген // Бібліографи Одеської державної наукової бібліотеки. – Одеса, 2002. – С. 89 – 90; Мисечко А.І. Загоровський Є.О. // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. – Т. 2. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 448 - 450.

⁵⁰³ Левченко В. Із історії Новоросійського (Одеського) університету: Євген Олександрович Загоровський // Науковий вісник. – № 16 (53). – Одеса, 2007. – С. 184 – 197.